

ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงชุด
พุทธบูชา ลีลานาคราช

The Reflection of the Belief in Nagaraja through
an Buddha Buja Leela Nagaraja

ศรราวดี ภูชมศรี¹

Sarawadee Phuchomsri

¹ อาจารย์ประจำแขนงวิชานาฏศิลป์ สาขาวิชาศิลปะการแสดง
คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
Lecturer, Department of Performing Arts,
Faculty of Fine and Applied Arts,
Khon Kaen University
(E-mail: sarawadee@kku.ac.th)

Received: 25/10/2019 Revised: 09/11/2019 Accepted: 09/11/2019

บทคัดย่อ

บทความนี้นำเสนอถึงความเชื่อความศรัทธาที่มีต่อพญานาคผ่านการแสดงชุด พุทธบูชา ลีลานาคราชโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสาน โดยใช้วิธีวิจัยในการลงภาคสนาม นำข้อมูลมาศึกษาและวิเคราะห์ เรียบเรียงนำเสนอตามวัตถุประสงค์ ซึ่งมีขอบเขตการศึกษาในพื้นที่จังหวัดหนองคายเท่านั้น ผลการศึกษาพบว่า พญานาค คือ สัตว์ในอุดมคติของคนในลุ่มน้ำโขง ซึ่งความเชื่อ ความศรัทธา อย่างแรงกล้าในอิทธิฤทธิ์ที่จะอำนวยความอุดมสมบูรณ์ อีกทั้งพญานาคเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับผู้คนมาอย่างยาวนาน ดังปรากฏในนิทาน ตำนาน ถูกถ่ายทอดผ่านประติมากรรม จิตรกรรม พิธีกรรม และนาฏกรรม โดยเฉพาะนาฏกรรมที่มีการสร้างสรรค์การแสดงพื้นเมืองต่างๆ ขึ้นมาที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ชุด “พุทธบูชา ลีลานาคราช” ของชมรมนาฏศิลป์จังหวัดหนองคาย ซึ่งนำเสนอในการแสดงแสงสีเสียงในประเพณีบุญออกพรรษา ซึ่งมีปรากฏการณ์บังไฟพญานาค กระบวนท่าทางนาฏศิลป์ คือ การจินตนาการลักษณะการเคลื่อนไหวของพญานาคที่แหวกว่ายแม่น้ำโขงและพันดวงไฟขึ้นมายังเหนือพื้นผิวน้ำ เพลงประกอบการแสดงมุ่งเน้นไปที่เอกลักษณ์ท้องถิ่นในด้านดนตรีประจำชาติพันธุ์ และเครื่องแต่งกายเป็นการออกแบบที่เกิดจากจินตนาการที่ได้รับแนวคิดแรงบันดาลใจมาจากประติมากรรมและจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องพญานาค ภาพสะท้อนความเชื่อในเรื่องของพญานาคที่ใช้นาฏศิลป์เป็นเครื่องมือสำคัญจึงเป็นงานศิลปะพื้นถิ่นที่แสดงถึงอัตลักษณ์ในด้านศิลปะวัฒนธรรมอีกด้วย

คำสำคัญ: พญานาค, นาฏศิลป์พื้นเมืองอีสาน

Abstract

This article illustrates people's homage paid to Nagaraja in a form of the an Buddha Buja Leela Nagaraja dances, which were inspired by the strong belief in Nagaraja, in both northern and southern Isan. The author aimed to study people's belief in Nagaraja via the reflections

ปีที่ 12 ฉบับที่ 1 มกราคม-มิถุนายน 2563

from the folk dances of Isan. Methodology used were filed surveys, specifically in Nong Khai province. The results showed that Nagaraja is redeemed as the ideal animal for people in Mekong river basin region. The people have long been bonded with Nagaraja and they immensely believe in its supernatural power of which can bring about prosperity to the land. There are numbers of evidence reflecting on such strong belief including folk tales, legends, sculptures, paintings, spiritual ceremonies, and folk dances. Nong Khai local dance club has created a show, particularly dedicated to Nagaraja, called “Buddha Buja Leela Nagaraja,” being inspired by its delicate movements along the Mekong river and the lanterns which, according to legends, are projected from its mouth. This show is annually performed in Wan Ok Phansa, the last day of the three-month annual retreat observed by Theravada practitioners. The accompanying music shows the beautiful local identities, and the costumes are inspired by the sculptures and paintings connected to the sacred Nagaraja.

Keywords: Nagaraja, Folk dance of Isan

บทนำ

ความเชื่อความศรัทธาของผู้คนที่มีต่อพญานาค โดยเฉพาะผู้คนที่อาศัยอยู่ริมแม่น้ำโขง มีความเชื่อความศรัทธาอันแรงกล้าเกี่ยวกับอำนาจ อิทธิฤทธิ์ ของพญานาค ความสัมพันธ์ระหว่างพญานาคกับผู้คนมีมาอย่างช้านาน ผู้คนชาวอีสานที่มีความผูกพันกับเรื่องของพญานาค ซึ่งเป็นตัวแทนของความอุดมสมบูรณ์ ความเชื่อความศรัทธาที่เกี่ยวกับพญานาค ได้ถูกแสดงออกผ่านประเพณี พิธีกรรม ต่างๆ มากมาย เช่น พิธีกรรมขอฝนในบุญประเพณีบั้งไฟ พญานาคได้ถูกกำหนดให้เป็นสัญลักษณ์แห่งน้ำ เศียรของพญานาคจึงถูกนำมาประดับตกแต่งบั้งไฟให้เกิดความ

งามบนความเชื่อ พิธีกรรมบวช ผู้ที่จะเข้าพิธีอุปสมบทได้ถูกกำหนดให้เรียกว่า นาค ซึ่งเป็นตัวแทนของพญานาคในตำนานเก่าแก่ ที่กล่าวถึงพญานาคมาขออุปสมบทแล้ว ได้กลับกลายเป็นพญานาคคืน จึงถึงจับสึก พญานาคได้ให้คำมั่นสัญญาต่างๆ มากมาย ผู้ที่จะเข้าพิธีอุปสมบทจึงถูกเรียกว่าชื่อ นาค อีกทั้งประเพณีออกพรรษา ของชาวหนองคาย ที่มีความเชื่ออย่างแรงกล้าในเรื่องของอิทธิฤทธิ์พญานาค ที่พ่นดวงไฟขึ้นกลางแม่น้ำโขง เพื่อเป็นพุทธบูชาในประเพณีออกพรรษา สิ่งทีกล่าวมาข้างต้น ล้วนแต่แสดงให้เห็นความผูกพันระหว่างคนกับพญานาคของชาวอีสานที่มีถิ่นฐานติดกับแม่น้ำโขง เช่นจังหวัดหนองคาย จังหวัดนครพนม ความเชื่อความศรัทธาเหล่านี้ นอกจากจะแสดงออกผ่านการประพฤติปฏิบัติในช่วงพิธีกรรม ประเพณีต่างๆ ยังปรากฏในงานศิลปะแขนงต่างๆ เช่น ประติมากรรม จิตรกรรม และนาฏกรรม ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันถึงความเชื่อความศรัทธาอย่างแรงกล้าได้เป็นอย่างดี

ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพญานาค ถูกแสดงออกผ่านการกระทำหลากหลายด้าน เช่นการแสดงออกถึงความสัมพันธ์ผ่านงานประติมากรรม จิตรกรรม นาฏกรรม และพิธีกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบวงสรวงพญานาค เพื่อเป็นการแสดงถึงการเคารพสักการะเพื่อให้เกิดแต่ความสุขอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะเรื่องของน้ำ อันเป็นปัจจัยสำคัญต่อชาวอีสานที่เป็นสังคมเกษตรกรรม ความผูกพันระหว่างคนกับพญานาคถูกถ่ายทอดผ่านงานประติมากรรม เช่น ประติมากรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งปรากฏประติมากรรมพญานาคตาม โบสถ์ วิหาร ศาสนสถานต่างๆ อันแสดงถึงความเชื่อที่พญานาคเป็นผู้ดูแลปกป้องพระพุทธศาสนา อีกทั้งความผูกพันระหว่างพญานาคยังถูกถ่ายทอดผ่านงานจิตรกรรม เช่น ภาพจิตรกรรมในโบสถ์ วิหาร อันเป็นที่นิยมเกี่ยวกับจิตรกรรมที่ปรากฏอยู่ในพระพุทธศาสนา งานศิลปะเหล่านี้จึงเป็นเครื่องแสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับพญานาคได้เป็นอย่างดี

ดนตรี นาฏศิลป์ เป็นอีกเครื่องมือชนิดหนึ่งที่เป็นสื่อสะท้อนถึงความผูกพันระหว่างคนกับพญานาค กล่าวคือ พิธีกรรมบวงสรวงเกี่ยวกับพญานาค จะมีการใช้ดนตรี นาฏศิลป์ เป็นเครื่องประกอบพิธีกรรมสำคัญ การแสดงออกถึงความเชื่อหรือ

ภาพแทนในเชิงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพญานาค ถูกถ่ายทอดผ่านการแสดงนาฏศิลป์ และการแต่งกาย ที่มุ่งเน้นให้มีลักษณะเกี่ยวกับพญานาคเพื่อเป็นสัญลักษณ์ทางความรู้สึกนึกคิดที่มีความเชื่อ ความศรัทธา เกี่ยวกับพญานาคมาอย่างช้านาน จากความสำคัญข้างต้น บทความนี้จึงนำไปสู่การวิเคราะห์ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสาน โดยมุ่งเน้นศึกษาการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค โดยยกตัวอย่างเป็นกรณีศึกษา คือนาฏศิลป์สร้างสรรค์ ชุด “พุทฺธบูชา ลีลานาคราช” ของชมรมนาฏศิลป์ จังหวัดหนองคาย ในการแสดงแสงสีเสียง “มหาพุทฺธบูชา นาคะประทับ นาฏนันท์การ” ในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ประจำปี 2562 ในด้านประวัติความเป็นมา แนวความคิดการแสดง และวิเคราะห์เรียบเรียงนำเสนอข้อมูลตามวัตถุประสงค์

จากการศึกษา พบว่า นาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ที่นำเอาแนวความคิดแรงบันดาลใจที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมาสร้างสรรค์เป็นการแสดง คือการสะท้อนความเชื่อ ความศรัทธา พิธีกรรม ประเพณี ที่แรงกล้าต่อพญานาค “พญานาคเป็นสัญลักษณ์แห่งความอุดมสมบูรณ์ และมีธรรมชาติเป็นเทพพวกหนึ่ง มีอิทธิฤทธิ์มากสามารถแปลงกายได้หลายอย่าง สามารถแปลงกายผสมพันธุ์กับมนุษย์ได้ เมื่อนาคตั้งท้องจะออกลูกเป็นไข่เหมือนงู มีทั้ง 1 เศียร, 3 เศียร, 5 เศียร และ 7 เศียร สามารถขึ้นลงได้ตั้งแต่บาดาล โลกมนุษย์ จนถึงเมืองสวรรค์” (แอ็ด บุรพา, 2546) ซึ่งพญานาคในอุดมคติของผู้คนในดินแดนภาคอีสาน สามารถแบ่งออกเป็นได้ 2 กลุ่มใหญ่ คือ กลุ่มวัฒนธรรมอีสานตอนบน และกลุ่มวัฒนธรรมอีสานตอนล่าง ซึ่งมีความผูกพันกับพญานาคทั้งสิ้น โดยมีพิธีกรรม ประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาจะมีเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคมาเกี่ยวข้องและบางพิธีกรรมเรื่องราวเกี่ยวกับพญานาคเป็นสิ่งสำคัญในประเพณีนั้นๆ อีกด้วย ความเชื่อเรื่องพญานาคของผู้คนในภาคอีสานมีความเชื่อที่แตกต่างกันออกไป ตามพื้นฐานความเชื่อของแต่ละท้องถิ่น ประเพณีซึ่งส่งผลต่อแนวคิดและรูปแบบการแสดงที่สร้างสรรค์ขึ้นเกี่ยวกับพญานาคจึงมีความแตกต่างกันออกไปตามอัตลักษณ์ของท้องถิ่นนั้นๆ

“พญานาคในด้านศิลปกรรมจะเป็นตัวแทนในการถ่ายทอดความคิดของผู้สร้างงานศิลป์ ไม่ว่าจะเป็นสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม หรือแม้แต่ นาฏยศิลป์ก็ตาม พญานาคจะเป็นสัญลักษณ์ที่อยู่เคียงคู่กับสถาบันพระพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ เช่น สถาปัตยกรรมของวัดภูมินทร์ จังหวัดน่าน มีการสร้าง กำแพงรอบโบสถ์ และในส่วนที่เป็นน้ำ ก็ใช้พญานาคเป็นสัญลักษณ์กำแพงนี้จะมีนาค 2 ตัว เลื้อยผ่านตลอดฐานโบสถ์ และเหยียดลำตัวยาวไปตามแนวแกนทิศเหนือ ได้เหมือนมีกำแพงรอบโบสถ์และพญานาคไว้ด้วยกัน โดยเหตุที่พญานาคเป็นสัญลักษณ์ แห่งน้ำเป็นพาหนะข้ามทะเลแห่งวิภูลสงสารและเทินพระวิหารไว้จึงเปรียบเสมือนเรือ สำเภาทอง อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคจึงมีผลต่อสังคมไทยผ่านงานศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ประติมากรรม และจิตรกรรมจนยากที่จะแยกจากกัน” (วิเชียร นามการ, 2554)

ภาพประกอบที่ 1 คันทวยพญานาค หอแจก (ศาลาการเปรียญ)

โรงเรียนนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น

จากภาพคันทวยพญานาคศิลปะพื้นถิ่นอีสาน หอแจก (ศาลาการเปรียญ) โรงเรียนนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น เป็นงานศิลปะที่ใช้ไม้แกะสลักเป็นรูปพญานาค สบัดหางขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์หลักคือการค้ำยันหลังคาหรือคานไม้ และยังทำหน้าที่เป็นตัวแทนสัญลักษณ์สัตว์ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งที่ปรากฏในงานศิลปะสกุลช่างต่างๆ ที่พยายามสะท้อนความเชื่อ ความศรัทธา เกี่ยวกับพญานาค หรือนำพญานาคมาเป็นแนวคิด แรงบันดาลใจ เพื่อสร้างงานศิลปะที่สะท้อนความเชื่อเหล่านี้ งานแกะสลักไม้คันทวยรูปพญานาคถือเป็นศิลปะประจำพื้นถิ่น และเป็นสิ่งที่พบเห็นบ่อยในศาสนสถานทางพระพุทธศาสนา “คันทวย หรือทวย คือส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมไทยทำหน้าที่ค้ำยันชายคา มักแกะสลักหรือหล่อเป็นลวดลายสวยงาม คันทวยมีทั้งที่เป็นไม้และปูนปั้น ตามแต่ประเภทของอาคาร คันทวย ทางภาคเหนือ จะเรียกทวยหูช้าง มีลักษณะเป็นแผ่นไม้รูปสามเหลี่ยมติดกับเสาหรือผนัง บนแผ่นไม้มีการสลักลายหรือลายฉลุโปร่ง เป็นรูปนาค ลายดอกไม้ หรือลายต่าง ๆ ตามแต่การออกแบบ” (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2562) งานศิลปะท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องหรือนำแรงบันดาลใจ แนวคิด ความเชื่อ ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคไปสร้างงานศิลปะ เช่น คันทวย ในพุทธศาสนสถานนั้น ถือเป็นงานศิลปะท้องถิ่นที่มีความงามแตกต่างกันออกไป แต่ในวัตถุประสงค์พื้นฐานความเชื่อเรื่องพญานาคเดียวกัน คันทวยพญานาคของหอแจก (ศาลาการเปรียญ) โรงเรียนนครขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น เป็นงานศิลปะพื้นถิ่นอีสานที่เป็นข้อมูลสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคโดยช่างศิลปะเป็นสื่อสำคัญในการสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาค

ประเพณี พิธีกรรม ของชาวอีสานทั้ง 12 เดือน หรือที่เรียกว่า ฮีต 12 เป็นจารีตขนบธรรมเนียมที่มุ่งให้ชาวอีสานประพฤติปฏิบัติตนในครรลองครองธรรม มุ่งทำความดีและความสามัคคีในชุมชน ประเพณี พิธีกรรมของชาวอีสานที่เกี่ยวข้องกับพญานาค คือ ประเพณีออกพรรษา “บุญออกพรรษาในเดือนสิบเอ็ดนอกจากจะเป็นโอกาสที่พระภิกษุสงฆ์จะแสดงอาบัติและว่ากล่าวตักเตือนกันแล้ว ชาวบ้านในภาคอีสานยังมีกิจกรรมกันอีกหลายอย่าง ทั้งประเพณีตักบาตรเทโว การจุดประทีป

โคมไฟประดับประดาตามต้นไม้ บางแห่งนำต้นอ้อย หรือไม้ไผ่มามัดเป็นเรือจุดโคม แล้วนำไปลอยในแม่น้ำที่เรียกว่า การไหลเรือไฟ เพื่อเป็นพุทธบูชาสำหรับหมู่บ้านที่อยู่ไกลแหล่งน้ำจะนิยมทำปราสาทผึ้งหรือผาสาดผึ้งทำจากกากกล้วยประดับประดาด้วยขี้ผึ้ง ซึ่งทำเป็นดอกไม้ แต่ปัจจุบันมักใช้ขี้ผึ้งมาตกแต่งปราสาททั้งหลัง แล้วจัดขบวนแห่มาถวายที่วัดอย่างสนุกสนาน” (ศุภยวีวัฒน์ธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2562) ประเพณีออกพรรษาถือเป็นประเพณีใหญ่ที่มีรายละเอียดพิธีกรรมปฏิบัติหลายอย่าง ในส่วนที่เป็นประเพณีปฏิบัตินอกเหนือจากทำบุญทำทานรักษาศีลแล้วนั้น ประเพณีปฏิบัติที่เด่นชัดในประเพณีออกพรรษาคือการไหลเรือไฟหรือปล่อยเรือไฟ ซึ่งเป็นความเชื่อในเรื่องของการบูชารอยพระพุทธรูปและการบูชาสายน้ำที่หล่อเลี้ยงชีวิตของผู้คนแม่น้ำโขง “ประเพณีปล่อยเรือไฟนั้นเกิดขึ้นจากการรับอิทธิพลความเชื่อมาจากชาวอินเดีย ที่เชื่อว่าไฟเป็นเทพเจ้า องค์หนึ่งของศาสนาพราหมณ์ เรียกว่า เทพอัคคี มีฐานะรองจากพระอินทร์ ส่วนในไทยประเพณีงานบุญโดดเด่นที่จัดขึ้น ในภาคอีสานมักเกี่ยวโยงหรือผูกพันกับเรื่องของไฟเกือบทั้งสิ้น เช่น งานแห่เทียน เข้าพรรษา บุญบั้งไฟ พิธีไหลเรือไฟ ที่จังหวัดนครพนม และหนองคายเชื่อว่า เป็นการบูชารอยพระพุทธรูปที่ประทับไว้ ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมทานที ประเพณีการปล่อยไฟ เดิมทีนั้นชาวอีสาน ถือว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติที่ควบคุมดูแลกระแสน้ำ หลวงหรือแม่น้ำใหญ่ เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 12 จึงมีประเพณีไหลเรือไฟบูชาพญานาค 15 ตระกูลในแม่น้ำโขง ประเพณีไหลเรือไฟ เป็นประเพณีสำคัญอย่างหนึ่ง ที่ชาวอีสานสืบทอดปฏิบัติในเทศกาลออกพรรษา ทำกันในวันขึ้น 15 ค่ำ ถึงแรม 1 ค่ำ เดือน 11 ตามแม่น้ำลำคลอง” (วิเชียร นามการ, 2554)

ภาพประกอบที่ 2 พญานาควิหารหลวงพ่อพระใส วัดโพธิ์ชัยพระอารามหลวง
จังหวัดหนองคาย

ช่วงวันออกพรรษาของไทย หรือวันมหาปวารณาของลาว ตามคำบอกเล่าของคนที่ในพื้นที่บริเวณแม่น้ำโขง ซึ่งเล่าสืบต่อกันมาหลายร้อยปีคือ พญานาค ได้ลำนํ้าโขงจะขึ้นมาพ่นบั้งไฟเป็นดวงประทีปถวายเป็นพุทธบูชา เพื่อสรรเสริญคุณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นการระลึกนึกถึงเหตุการณ์ในอดีต เมื่อครั้งที่พระศาสดาเสด็จลงจากเทวโลกขึ้นดาวดึงส์และทรงใช้พุทธานุภาพ “เปิดโลก” เพื่อให้มนุษย์ เทวดา พรหม และสัตว์ในอบายภูมิได้เห็นกันหมด พญานาคที่ลุ่มน้ำโขงเมื่อได้เห็นพุทธานุภาพนั้นแล้วเกิดความเลื่อมใส และยิ่งตอกย้ำถึงความปรารถนาตั้งเดิมที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต ดังนั้นเมื่อถึงวันเข้าพรรษาทุกปี พญานาคก็จะออกมาจากนาคพิภพมาจำศีลภาวนาที่ลำนํ้าโขง ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เสพเมถุนตลอดเวลา 3 เดือน เมื่อถึงวันออกพรรษาต่างระลึกนึกถึง

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในวันที่เสด็จลงมาจกดาวดึงส์ด้วยใจที่ปลื้มปิติ แล้วพากันพ่นไฟที่กลั่นจากใจลอยขึ้นไปในอากาศ พร้อมทั้งอธิษฐานว่าด้วยอานิสงค์นั้น ขอให้ข้าพระองค์ได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์หนึ่งในอนาคต ดวงไฟออกมาอย่างนุ่มนวลเป็นฟองอยู่ใต้น้ำก้อนกลมๆ เนื่องจากเป็นของกึ่งหยากกึ่งละเอียด ทำให้เวลาลอยพ่นน้ำขึ้นมาผิวน้ำจะไม่กระเพื่อม คือ เหมือนผ่านอากาศแล้วลอยขึ้นไปสว่างบนท้องฟ้า (กิตติสันต์ ศรีรักษา, 2558)

จากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ “บั้งไฟพญานาค” ที่แม่น้ำโขงบริเวณจังหวัดหนองคายในช่วงประเพณีออกพรรษา ทำให้เกิดการจัดงานประจำปีของจังหวัดหนองคาย คือ การจัดการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงตำนานเรื่องเล่า ความผูกพัน วิถีชีวิต ของผู้คนจังหวัดหนองคายกับพญานาค และความเชื่อเรื่องบั้งไฟพญานาคที่เกิดในแม่น้ำโขงบริเวณจังหวัดหนองคาย โดยเฉพาะอำเภอโพนพิสัยและอำเภอรัตนวาปี “การจัดการแสดงแสง สี เสียง เปิดตำนานบั้งไฟพญานาค ในชื่อชุด “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นานานันทการ” ในพ.ศ. 2562 เป็นการจัดการแสดงครั้งที่ 22 การจัดการแสดงที่ยาวนานกว่า 20 ปี เกิดจากความรักความสามัคคีของชาวจังหวัดหนองคายทุกภาคส่วน ซึ่งมีชมรมนาฏศิลป์จังหวัดหนองคายเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบจัดการแสดง แสง สี เสียง ในประเพณีบุญออกพรรษาของจังหวัดหนองคาย เพื่อเป็นการเล่าขานตำนานบั้งไฟพญานาคที่เหล่าพญานาคพ่นลูกไฟขึ้นมาเป็นเครื่องสักการบูชาต่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หลังจากเสด็จจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เพื่อโปรดพระมารดา ในคืนวันเพ็ญขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 การจัดการแสดงจึงเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อ ความศรัทธาระหว่างชาวหนองคายกับพญานาค” (ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ, 2562)

ภาพประกอบที่ 3 นักแสดงพญานาค (ตัวเอก) การแสดงแสงสีเสียง
“มหาพุทธบูชา นาคะประทีปนาฏนันทการ” ในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟ
พญานาค จังหวัดหนองคาย ประจำปี 2562

การแสดงที่สร้างสรรค์ขึ้นมาจากแนวคิด แรงบันดาลใจ เรื่องพญานาค ล้วนเป็นการสร้างงานที่เกิดจากจินตนาการที่มีกรอบแนวคิดในเรื่องของความเชื่อ ความศรัทธา และศิลปะที่เกี่ยวข้องคือประติมากรรม จิตรกรรม ประเพณี และ พิธีกรรม เป็นกรอบความคิดหลักของการสร้างสรรค์การแสดงขึ้นมา การแสดงแสง สี เสียง ชุด “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” ในงานเทศกาลออกพรรษา บั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ประจำปี 2562 นั้น เป็นการแสดงที่ประกอบสร้าง ขึ้นมาจากความเชื่อ ความศรัทธา โดยนำพิธีกรรม ประเพณี ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค มาเรียงร้อยกับวิถีชีวิตของชาวอีสานโดยเฉพาะชาวจังหวัดหนองคายที่มีความเชื่อ

ความศรัทธา อันแรงกล้าเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ในคุณความดีของพญานาคด้านต่างๆ จึงถูกถ่ายทอดความเชื่อ ความศรัทธา ผ่านการแสดงแสง สี เสียง อันเป็นงานนาฏกรรมสำคัญที่เป็นสื่อสะท้อนความรู้สึกนึกคิดที่เกี่ยวข้องกับพญานาคของชาวหนองคาย “มโนทัศน์เรื่องนาค” ของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมนั้น ประมวลได้ 15 มโนทัศน์ ได้แก่ มโนทัศน์นาคเป็นบรรพบุรุษ, มโนทัศน์นาคเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์, มโนทัศน์นาคในฐานะที่เป็นเทพ, มโนทัศน์นาคมีอิทธิฤทธิ์ พลังอำนาจ, มโนทัศน์นาคศรัทธาในพระพุทธศาสนา หรือเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา, มโนทัศน์นาคเป็นผู้ปกป้องรักษาสถานที่สำคัญหรือบ้านเมือง, มโนทัศน์นาคมีรูปลักษณะคล้ายงูใหญ่และรูปลักษณะท่อนบนเป็นมนุษย์ท่อนล่างเป็นงู, มโนทัศน์เกี่ยวกับที่อยู่ของนาค, มโนทัศน์นาคมีอยู่จริง, มโนทัศน์นาคเป็นเจ้าของน้ำและแผ่นดิน, มโนทัศน์นาคเกี่ยวข้องกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์, มโนทัศน์นาคกับการสร้างบ้านเรือนและที่อยู่อาศัย, มโนทัศน์นาคกับโหราศาสตร์, มโนทัศน์นาคเป็นผู้ช่วยเหลือมนุษย์ และมโนทัศน์รูปลักษณะของนาคมีความงามทางศิลปะ (กัญญรัตน์ เวชศาสตร์, 2559)

นาฏศิลป์พื้นเมืองอีสานสร้างสรรค์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคนั้น ล้วนเกิดจากการสร้างงานตามจินตนาการที่เกิดจากมโนทัศน์ในเรื่องพญานาคที่แตกต่างกันออกไป มโนทัศน์ที่นำมาเป็นแนวคิด แรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์การแสดงส่วนใหญ่นั้น จะเป็นมโนทัศน์ในเรื่องของพญานาคผู้เป็นเจ้าของน้ำและแผ่นดินและมโนทัศน์รูปลักษณะของนาคที่มีความงามทางศิลปะ ดังที่กัญญรัตน์ เวชศาสตร์ (2559) ได้กล่าวถึงมโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไทที่สะท้อนให้เห็นจากงานวรรณกรรม งานศิลปะ ความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรม การสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นเมืองเพื่อตอบสนองหรือต้องการนำเสนอความเชื่อ ความศรัทธา ผ่านจินตนาการและมีรอบความคิดทางมโนทัศน์เพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างสรรค์การแสดง งานศิลปะแขนงต่างๆ มีส่วนสำคัญในการเป็นแนวคิดและแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์นาฏศิลป์ที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ดังบทบรรยายการแสดงแสง สี เสียง ก่อนนำเข้าการแสดง นาฏศิลป์ในชุด พุทธบูชา ลีลานาคราช ที่กล่าวถึงความศรัทธาของเหล่าพญานาคที่

มีความศรัทธาอันแรงกล้าต่อพระพุทธศาสนา ถึงวันเพ็ญเดือน 11 ต่างพากันจุดลูกไฟพุ่งขึ้นมาเหนือผิวน้ำโขงเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในประเพณีออกพรรษา เกิดเป็นจินตนาการในการสร้างสรรค์การแสดง “ข้าแต่องค์นาคิเจ้าแห่งบาดาล น้องสิเฮ็ดตามขานที่ท่านบอกแจ้ง ข้าน้อยสิจัดแจงดอกไม้รูปเทียน ทั้งบั้งไฟจุดเวียนเพื่อถวายพุทธเจ้า ขอให้หมู่ธูเจ้าจัดเตรียมที่ท่านสั่ง จุดบั้งไฟขึ้นถั่งไปยั้งท้องฟ้า เพื่อเป็นพุทธบูชาแด่องค์พุทธเจ้า พร้อมร่ายรำงามเข้าเดือนสิบเฮ็ดเพ็ญสว่าง ถวายเป็นเครื่องต่างแทนดวงใจพี่น้อง ชาวบาดาลแท้้นอ” (ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ, 2562)

ภาพประกอบที่ 4 นักแสดงชุด “พุทธบูชา ลีลานาคราช” การแสดงแสงสีเสียง “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” ในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ประจำปี 2562

ที่มา: <https://www.facebook.com/NONGKHAI DRAMATICARTCLUB>

การแสดงนาฏศิลป์สร้างสรรค์ชุด “พุทธบูชา ลีลานาคราช” โดยชมรมนาฏศิลป์หนองคาย ส่วนหนึ่งในการแสดงแสงสีเสียง “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” ในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ประจำปี 2562 เป็นการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสานสร้างสรรค์ที่นำแนวคิด แรงบันดาลใจ

มโนทัศน์เกี่ยวกับพญานาคมาเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างสรรค์การแสดง “การแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองสร้างสรรค์ชุด พุทธบูชา ลีลานาคราช เป็นการสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่เพื่อใช้แสดงประกอบแสง สี เสียง ตำนานบั้งไฟพญานาคในประเพณีออกพรรษาของจังหวัดหนองคาย โดยการแสดงมุ่งเน้นไปที่การสร้างสรรค์ลีลาท่าทางในการแสดงที่เกิดจากจินตนาการเรื่องของพญานาคร้ายรำเป็นพุทธบูชา และถวายดวงไฟพุ่งขึ้นมาเหนือแม่น้ำโขงในวันเพ็ญเดือน 11 และองค์ประกอบ การแสดงต่างๆเกิดจากการศึกษางานประติมากรรม จิตรกรรมเกี่ยวกับพญานาคตาม วัฒนธรรมของจังหวัดหนองคาย” (ก้องพิพัฒน์ กองคำ, 2562)

นาฏศิลป์สร้างสรรค์ที่เกิดจากมโนทัศน์เรื่องของพญานาค เพื่อเป็นการนำเสนอถึงภาพสะท้อนความเชื่อในเรื่องของพญานาคของผู้คนในลุ่มแม่น้ำโขงอีสานตอนบน โดยเฉพาะจังหวัดหนองคาย การสร้างสรรค์นาฏศิลป์พื้นเมืองขึ้นมาเพื่อเป็นการแสดงออกทางความรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความศรัทธา เกี่ยวกับพญานาค โดยใช้การแสดงนาฏศิลป์เป็นสื่อสำคัญ การสร้างสรรค์นาฏศิลป์ชุด “พุทธบูชา ลีลานาคราช” มีองค์ประกอบการแสดงสำคัญคือ กระทบท่อนนาฏศิลป์ ที่สร้างสรรค์จากจินตนาการเกี่ยวกับพญานาคกำลังแหวกว่ายแม่น้ำโขง การรวมตัวของเหล่าพญานาคเพื่อจัดเครื่องบูชา การพ่นลูกไฟขึ้นมาเหนือแม่น้ำโขง และการร้ายรำเพื่อแสดงออกถึงความสุขความปิติในการสร้างบุญเป็นพุทธบูชา และเพลงประกอบการแสดงใช้ดนตรีพื้นเมืองของพื้นถิ่นอีสานตอนบนเพื่อนำเสนอถึงดนตรีที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นแม่น้ำโขง อีกทั้งเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายซึ่งเป็นส่วนสำคัญในการแสดงนั้นถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ตามแนวคิดเพื่อสะท้อนถึงรูปลักษณะของพญานาคอันเกิดจากการศึกษาตามประติมากรรม จิตรกรรม ที่เกี่ยวข้องกับพญานาคในพระพุทธศาสนาพื้นที่จังหวัดหนองคาย “เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายสำหรับการแสดงนาฏศิลป์ชุด พุทธบูชา ลีลานาคราช และ นักแสดงหลักที่เป็นพญานาค ในการแสดงแสง สี เสียง มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ เป็นการออกแบบเครื่องแต่งกายเพื่อสะท้อนถึงลักษณะสำคัญของพญานาค โดยการใช้สีของเสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เน้นไปที่สีเขียว สีแดง และสีทองเป็นหลัก อีกทั้งการออกแบบเครื่องประดับที่

เน้นสีทองและนำเอารูปลักษณะสำคัญของพญานาคมาเป็นส่วนสำคัญ เช่น หงอนหรือเศียรนาค โดยอิงจากประติมากรรมพญานาคตามวัดในจังหวัดหนองคาย” (ภาคิน สกุลวัฒน์เกษม, 2562)

การสร้างสรรคานาฏศิลป์พื้นเมืองอีสานในชุด พุทธบูชา ลีลานาคราช จึงเป็นการแสดงนาฏศิลป์ที่สร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อเป็นภาพสะท้อนถึงความเชื่อความศรัทธาที่เกี่ยวกับพญานาค โดยการศึกษาถึงแนวคิด แรงบันดาลใจ ที่เกิดจากรอบความคิดทางด้านประติมากรรม จิตรกรรม ประเพณี พิธีกรรม และวิถีชีวิตของชาวจังหวัดหนองคาย เช่น การออกแบบลีลาท่าทางในการแสดง การแปรแถว โดยให้ผู้แสดงทำมือจีบในลักษณะคล้ายงอนพญานาค และการแปรแถวที่ต่อแถวของผู้แสดงให้เป็นลักษณะคล้ายลำตัวพญานาค และการนำรอบความคิดเกี่ยวกับสีของพญานาคที่ใช้โทนสีเขียว สีแดง สีทอง ซึ่งมีลักษณะคล้ายประติมากรรม จิตรกรรมที่เกี่ยวกับพญานาค เป็นต้น อีกทั้งสร้างสรรค์การแสดงที่นำมโนทัศน์เกี่ยวกับพญานาคผู้มีอิทธิฤทธิ์ในด้านต่างๆ มากมาย “พญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่างๆ อาทิ 1) พญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนบรรพบุรุษเขมรและการสืบต่อเผ่าพันธุ์ เห็นได้จากในพิธีกรรมแต่งงานของคนเขมรที่เจ้าบ่าวจะต้องจับชายสไบของเจ้าสาวเดินเข้าหอเป็นการจำลองเหตุการณ์ตอนที่พระทองจับชายสไบของนางนาคลงไปยังพื้นพิภพ, 2) พญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นผู้มีบุญ อำนาจเทวสิทธิ์, 3) พญานาค เป็นสัญลักษณ์แทนผู้ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา เห็นได้จากการปักธงนาคในงานบุญต่างๆ ที่พุทธศาสนิกชนได้จัดขึ้น และ 4) พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของฟ้าฝนที่บันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้กับพืชพันธุ์ธัญญาหาร และเป็นสะพานที่เชื่อมระหว่างสรวงสวรรค์กับโลกมนุษย์ ด้วยเหตุนี้พญานาคจึงปรากฏอยู่ในงานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี” (ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม, 2558) การแสดงออกถึงความเชื่อ ความศรัทธา โดยการสร้างสรรค์การแสดงขึ้นมาใหม่นั้น ประกอบไปด้วยองค์ประกอบทางนาฏศิลป์เช่น ด้านกระบวนการทำทางนาฏศิลป์ นำเสนอถึงสัญลักษณ์ที่เกี่ยวกับพญานาคที่มีลักษณะโดดเด่นคือหงอน การใช้มือจีบชูขึ้นเหนือศีรษะเพื่อแสดงเป็นหงอนพญานาค การใช้มือจีบทำท่าทางเพื่อเลียน

แบบการแหวกว่ายนำของพญานาค และการแปรแถว การต่อแถวของนักแสดงเพื่อแสดงถึงลักษณะของพญานาคที่มีลำตัวยาว เป็นต้น ด้านเพลงประกอบการแสดง สร้างสรรค์เพลงประกอบการแสดงขึ้นมาใหม่โดยนำเอาเครื่องดนตรีพื้นเมืองประจำท้องถิ่นและใช้ทำนองเพลงดั้งเดิมมาใช้บรรเลงประกอบการแสดง ในด้านเสื้อผ้า เครื่องแต่งกายสร้างสรรค์เครื่องแต่งกายขึ้นมาใหม่โดยนำกรอบความคิด แรงบันดาลใจมาจากประติมากรรม จิตรกรรมที่เกี่ยวข้องกับพญานาคมาออกแบบสร้างสรรค์ โดยเน้นที่สีของเครื่องแต่งกายในสีเขียว สีแดง และสีทองเป็นหลัก ลักษณะของเสื้อผ้าใช้ผ้าที่แวววาวและมีลักษณะพิเศษคือมีเกล็ดเพื่อแทนลักษณะผิวหนังของพญานาค และในด้านอุปกรณ์ประกอบการแสดง สร้างสรรค์อุปกรณ์ประกอบการแสดงโดยใช้โคมไฟในรูปแบบคล้ายดอกบัวให้นักแสดงถือประกอบการพ่อนำเพื่อแทนดวงไฟหรือบั๊งไฟพญานาค เป็นต้น ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้มีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งและเป็นสิ่งที่สะท้อนถึงมนต์เสน่ห์ทางความเชื่อและจินตนาการเกี่ยวกับพญานาคของชาวจังหวัดหนองคาย

บทสรุป

ภาพสะท้อนความเชื่อเรื่องพญานาคผ่านการแสดงนาฏศิลป์พื้นเมืองอีสาน ในชุด “พุทธบูชา ลีลานาคราช” การแสดงนาฏศิลป์ประกอบการแสดง แสง สี เสียง ชุด “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” ในงานเทศกาลออกพรรษาบั๊งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ประจำปี 2562 เป็นการสร้างสรรค์การแสดงขึ้นมาของชมรมนาฏศิลป์จังหวัดหนองคาย เพื่อนำเสนอถึงจินตนาการเกี่ยวกับพญานาคที่เป็นตำนานเรื่องเล่าในประเพณีบุญออกพรรษาของจังหวัดหนองคาย ที่มีปรากฏการณ์บั๊งไฟพญานาค ความเชื่อ ความศรัทธา จินตนาการ และมนต์เสน่ห์รูปลักษณ์ของพญานาค ถูกนำมาเป็นแนวคิดและแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์รูปแบบการแสดง และองค์ประกอบการแสดง ซึ่งผู้คนชาวจังหวัดหนองคายมีความผูกพันกับพญานาคทั้งในด้านประเพณี พิธีกรรม และงานศิลปะต่างๆ ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องกับพญานาค ด้วยความเชื่อที่ว่า พญานาคเป็นสัตว์ในอุดมคติของผู้คนในลุ่มน้ำโขง

มีอิทธิพลที่อำนวยความสะดวก อีกรหัสพยานาคเป็นสัตว์ที่มีความสัมพันธ์กับผู้คนมาอย่างยาวนาน ดังปรากฏในนิทาน ตำนาน ถูกถ่ายทอดผ่านประติมากรรม จิตรกรรม พิธีกรรม การสร้างภาพสะท้อนความเชื่อเหล่านี้ผ่านการแสดงนาฏศิลป์ ชุด “พุทธุบฐา ลีลานาคราช” โดยกระบวนการทำทางนาฏศิลป์เป็นการจินตนาการ ลักษณะการเคลื่อนไหวของพยานาคที่แหวกว่ายแม่น้ำโขงและพันดวงไฟขึ้นมายังเหนือพื้นผิวน้ำ เพลงประกอบการแสดงเป็นดนตรีประจำท้องถิ่นโดยใช้วงดนตรีพื้นเมืองโปงลางในการบรรเลงประกอบการแสดง อีกทั้งเครื่องแต่งกาย เป็นการออกแบบที่เกิดจากมโนทัศน์จากประติมากรรมและจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องพยานาค นำมาสร้างสรรค์เป็นเครื่องแต่งกายเพื่อสร้างภาพสะท้อนจินตนาการของรูปลักษณ์พยานาค สิ่งเหล่านี้ถูกสร้างสรรค์ขึ้นมาเพื่อเป็นภาพสะท้อนถึงความเชื่อ ความศรัทธา และจินตนาการที่เกี่ยวกับพยานาค ผนวกกับประเพณี พิธีกรรม วิถีชีวิต และปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ อีกทั้งการศึกษาตำนาน ประวัติศาสตร์ ประติมากรรม และจิตรกรรมที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การนำเสนอภาพแทนความเชื่อเหล่านี้โดยใช้นาฏศิลป์ เป็นเครื่องมือสำคัญในสื่อสารและสืบสานความเชื่อเกี่ยวกับพยานาคของผู้คนในกลุ่มแม่น้ำโขง โดยอย่างยิ่งชาวหนองคายที่มีความผูกพันกับพยานาคมาอย่างยาวนาน

เอกสารอ้างอิง

- กัญญรัตน์ เวชศาสตร์. (2559). **มโนทัศน์เรื่องนาคของชนชาติไท**. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- กิตติสันต์ ศรีรักษา. (2558). **ศิลปกรรมรูปนาคหลวงพระบาง: รูปแบบคติสัญลักษณ์ และการให้ความหมายในฐานะเมืองมรดกโลก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม คณะศิลปกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ชมรมนาฏศิลป์หนองคาย. (2562). พุทธุบฐา ลีลานาคราช. ค้นเมื่อ 15 ตุลาคม 2562, จาก <https://www.facebook.com/NONGKHAIDRAMATICARTCLUB>

ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม. (2558). **การศึกษาวิเคราะห์สัญลักษณ์สัตว์ในวัฒนธรรมเขมร: การคงอยู่และการเปลี่ยนแปลง**. อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

ภาคิน สกุลวัฒน์เกษม. (12 ตุลาคม 2562). สัมภาษณ์. ผู้ออกแบบเครื่องแต่งกายนักแสดงในการแสดง แสง สี เสียง “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” ในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ประจำปี 2562. เสียง “มหาพุทธบูชา นาคะประทีป นาฏนันทการ” ในงานเทศกาลออกพรรษาบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย ประจำปี 2562.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2562). **คันทวย**. ค้นเมื่อ 1 ตุลาคม 2562, จาก <https://th.wikipedia.org/wiki/คันทวย>

วิเชียร นามการ. (2554). **การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขา พระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ศุณย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (2562). **วัฒนธรรมและประเพณี**. ค้นเมื่อ 5 ตุลาคม 2562, จาก http://cac.kku.ac.th/?page_id=88

แอ๊ด บุรพา. (2546). **ร่องรอยนาคา**. กรุงเทพฯ: แสงพระอาทิตย์.

สัมภาษณ์

ก้องพิพัฒน์ กองคำ. (14 ตุลาคม 2562). สัมภาษณ์. มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตอีสาน.

ยอดยิ่ง ราชตั้งใจ. (12 ตุลาคม 2562). สัมภาษณ์. นักวิชาการวัฒนธรรมชำนาญการ, ผู้กำกับการแสดง แสง สี